

Михайло Ковальчук

**ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
та
УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
ДОБИ ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ**

Гетьман Павло Скоропадський та українське державотворення доби визвольних змагань

Постать П. Скоропадського є однією з найбільш суперечливих у новітній історії України. Це пояснюється, передусім, неоднозначними і контроверсійними оцінками його семимісячного перебування при владі в Україні в 1918 р. Правління гетьмана П. Скоропадського було особливим періодом в історії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., позначенім спробою консервативних сил перейти від етапу революції до налагодження в країні нормального соціально-економічного життя. Проте, як відомо, соціально-економічна та національна політика гетьманату не знайшла розуміння серед провідних українських політичних партій. Останні, будучи переважно соціалістичними, вбачали в гетьманатові контрреволюційний та антинародний режим, до того ж ворожий національним інтересам України. Внаслідок очоленого ними протигетьманського повстання гетьманський режим було повалено.

У вітчизняній історіографії чимало дослідників поділяють негативні оцінки режиму П. Скоропадського¹. При цьому особливо гострою є критика його національної політики як орієнтованої фактично на федерацію з Росією, що означало ліквідацію державної незалежності України. Натомість представники т. зв. державницького напряму української історіографії у своїх працях прагнуть довести, що гетьманат П. Скоропадського був апогеєм українського державотворення доби визвольних змагань 1917-1921 рр., періодом, коли Україна отримала реальний шанс стати незалежною державою². Суперечки часто точаться довкола особи самого гетьмана П. Скоропадського, який, зосередивши в своїх руках фактично диктаторську владу, справляв вирішальний вплив на політику свого уряду, визначаючи її основні напрями. Ряд авторів вважають, що Скоропадський був видатним українським державником, будівничим могутньої і незалежної Української Держави³. Інші дослідники відмовляють П. Скоропадському в будь-якому українському патріотизмові, вважаючи його російським аристократом, чужим інтересам українського народу чи розбудові української державності⁴.

Дискусія довкола оцінок П. Скоропадського як політичного та державного діяча цілком закономірна - адже він справді був центральною постаттю Української Держави 1918 р. Гетьманат являв собою специфічне державне утворення, у якому поєднувались атрибути української національної державності з ознаками російського регіонально-державного утворення (на кшталт численних крайових держав, на які розпалася Росія після листопадових подій 1917 р.). Чи визначався такий стан речей позицією гетьмана або ж був закономірним етапом у становленні української державності? Грамота про федерацію

України з майбутньою небільшовицькою Росією, яку видав П.Скоропадський наприкінці свого правління, стала виявом його особистих переконань чи була результатом політичних розрахунків і зовнішнього тиску? Зрештою, гетьман був переконаним українським самостійником чи прибічником "єдиної і неподільної" Росії? Ці та інші питання і досі перебувають у центрі уваги дослідників. Відповідь на них, очевидно, слід шукати в царині ретельного дослідження архівних документів, численних свідчень сучасників тощо.

Події, що сталися у Києві 29-30 квітня 1918 р., започаткували новий етап національно-визвольних змагань. За підтримки австро-німецького військового командування в Україні стався державний переворот - до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. Центральна Рада на чолі з М. Грушевським припинила свою діяльність. Українську Народну Республіку (УНР) замінила Українська Держава гетьмана П.Скоропадського. Останній зосередив у своїх руках всю повноту влади в країні.

Нова влада скасувала передусім усі закони й розпорядження Центральної Ради. Гетьманський режим продемонстрував рішучу відмову від соціалістичного курсу своїх попередників, обравши шлях реальних економічних реформ. У грамоті гетьмана до всього українського народу, що з'явилася російською мовою 29 квітня, основна увага приділялася викладенню соціально-економічної програми гетьманського уряду. Разом із тим майже не згадувалося про ставлення нової влади до незалежності України тощо⁵. Втім, задеклароване в грамоті прагнення гетьмана врятувати відроджену Українську Державу від економічної катастрофи давало підстави гадати, що переворот не був спрямований проти державної незалежності України. Але варто зазначити, що П. Скоропадський чомусь не поспішав офіційно оприлюднити свою позицію з цього приводу. Ставлення нового режиму до української державності залишалось у перші дні гетьманату невідомим для переважної більшості мешканців України.

До перевороту Павло Петрович Скоропадський практично не брав участі в політичному житті України. Уродженець відомої української шляхетської родини, генерал-лейтенант російської армії і колишній флігель-ад'ютант останнього російського царя Миколи II, він був у першу чергу військовиком. У 1917 р. П. Скоропадський командував 34-м російським корпусом на Південно-Західному фронті, який було українізовано. Успішна оборона Правобережної України від наступу збільшовичених російських частин наприкінці 1917 р. стала можливою головним чином саме завдяки військам П. Скоропадського. Це принесло йому певну популярність серед військових кіл. Після вигнання з України більшовиків Скоропадський не брав активної участі у політиці, водночас спідкуючи за суспільно-політичним життям країни. За сприяння Німеччини й Австро-Угорщини, війська яких перебували в цей час в Україні, він таємно готував державний переворот. До влади Скоропадський прийшов, маючи не лише конкретну програму соціально-економічних перетворень, але й усталені погляди на український національно-визвольний рух.

П. Скоропадський, хоча й усвідомлював свою належність до

українського народу, залишався перш за все представником російського правлячого істеблішменту. Вихований на російській культурі, він не лише зовсім не відчував ворожості до Росії, але й був схильний сприймати події саме з точки зору інтересів Росії. "Разница между мной и украинскими кругами та, что последние, любя Украину, ненавидят Россию; у меня этой ненависти нет"*, - згадував незабаром П. Скоропадський⁶. Він схилявся до ідеї федерації України з Росією, вважаючи, що лише це забезпечить їх державне існування. "Я не скрываю, что я хочу лишь широко децентрализованную Россию, я хочу, чтобы жила Украина и украинская национальность, я хочу, чтобы в этом теснейшем союзе отдельных областей и государств Украина занимала достойное место и чтобы все эти области и государства сливались бы в одном могучем организме, названном Великая Россия, как равные с равным", - так визначив П. Скоропадський своє ставлення до національного питання⁷. "...Я хотел Украину, не враждебную Великороссии, а братскую, где все украинские стремления находили бы себе выход. Тогда фактически эта искусственно разжигаемая галичанами ненависть к России не имела бы почвы и в конце концов исчезла бы вовсе"⁸.

Отож, гетьман П. Скоропадський був федералістом, вважаючи, що Україна має право на існування лише як складова частина майбутньої російської федерації⁹. Це визначало і його ставлення до державної незалежності України. "Конечно, самостоятельность, которой тогда приходилось строго придерживаться из-за немцев, твердо на этом стоявших, для меня никогда не была жизненна..." - зазначав П. Скоропадський у спогадах¹⁰.

Таким чином, до влади в Україні прийшла людина, що сприймала незалежність країни як вимушене й тимчасове явище на шляху до федерації з Росією. Але в обставинах, що склалися, гетьман не міг не рахуватися з позицією Берліну, завдяки підтримці якого він фактично і опинився при владі. Німецькі правлячі кола в цей час вважали, що Україна має існувати як незалежна держава, тож гетьманський режим мав забезпечити саме таке трактування української державності.

П. Скоропадський прагнув врятувати від більшовизму як Україну, так і Росію. Присутність у країні величезного австро-німецького військового контингенту робило його повністю залежним від союзників. Змущений рахуватися з їх позицією в питаннях про характер української державності, П. Скоропадський все ж намагався використати український національний рух для досягнення поставлених перед собою завдань. "Я всегда считал, - писав він згодом, - что украинское движение уже хорошо тем, что оно проникнуто сильным национальным чувством, что, играя на этих струнах, можно легче всего спасти народ от большевизма"¹¹. Отже, позбавлений можливості відкрито діяти під егідою відродження Росії, гетьман поки що в своїй боротьбі проти більшовизму намагався спертися на український національно-визвольний рух і гасла незалежності України.

Вже 30 квітня 1918 р. гетьман звернувся з листом до Української демократично-хліборобської партії (УДХП), що співчувала переворотові. "Вірні сини України, дорогі брати мої! - йшлося у листі. -

Коли в такий мент я взяв владу в свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій..."¹²

Проте варто зазначити, що в українському суспільстві, особливо серед національно-демократичних кіл, гетьманський переворот сприйняли здебільшого як спрямований проти української державності. Той факт, що гетьман у його здійсненні спирався на російських старшин, а також відсутність будь-яких офіційних заяв нової влади про готовність відстоювати незалежність України лише сприяли таким оцінкам. "Твердо стоячи на ґрунті української державності, посідаючи найстаршу демократичну традицію, українське громадянство відчуло себе глибоко враженим через русофільський монархічний переворот...", - йшлося в спільній заяві українських соціалістичних партій на адресу німецького командування 3 травня¹³. Антиукраїнський для більшості українських політиків був і склад гетьманського уряду на чолі з Ф. Лизогубом, серед членів якого майже не було представників українських національних партій.

Нарешті 10 травня 1918 р. з'явилася декларація Ради міністрів про характер, завдання і мету своєї діяльності. "Гетьман не прагне стати самодержцем, - пояснювалось у декларації. - Назва гетьмана - це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Правительства, гетьман тим самим відновлює й закріплює в народній свідомості думку про невідбиральні народні й козацькі вольності. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України й свідчить про те, що не може бути мови про прагнення нового Правительства до подавлення української національності, її мови, культури й державності"¹⁴.

У цей час гетьман П. Скоропадський намагався залучити представників українських соціалістичних кіл до участі в роботі уряду. На початку травня, під час зустрічі з відомим діячем Української партії соціалітів-федералістів (УПСФ) Д. Дорошенком гетьман переконував останнього, що його метою є побудова міцної самостійності Української Держави на національній основі. "Я не соціаліст, - заявив П. Скоропадський, - але я щиро стою за демократичний лад, за націоналізацію всіх форм громадського життя на Україні, за всебічний розвиток української культури"¹⁵. Подібні заяви гетьман неодноразово робив і під час зустрічей з іншими українськими діячами. 19 травня, на відкритті Українського клубу в новому приміщенні, П. Скоропадський вперше виступив з публічною промовою, у якій також висловився про те, що основою його політики будуть принципи демократизму і державної незалежності України.

Зазначимо, що чимало сучасників, у тому числі й вищих посадових осіб гетьманського режиму, сприймали такі заяви гетьмана лише як данину "офіційному українству"¹⁶. Зрештою, близькому оточенню П. Скоропадського або ж тим, кого він вважав вартим довіри, і справді доводилося інколи чути з вуст гетьмана міркування зовсім іншого змісту.

Так, під час приватної розмови з російським генералом А. Лукомським, що відвідав у середині травня 1918 р. Київ, прямуючи до осередку російських антибільшовицьких сил на Дону, гетьман заявив, що він зовсім не є "щирим українцем" і всі його зусилля спрямовані на встановлення в Україні ладу і створення міцної армії. Коли ж Росія позбудеться більшовизму, сказав Скоропадський, він перший підніме голос за об'єднання з Росією, оскільки чудово розуміє, що Україна не може бути самостійною державою. За словами гетьмана, лише тиск Німеччини в цьому питанні змушує його вдавати з себе "щирого українця"¹⁷.

Невзажаючи на зусилля П. Скоропадського, яому все ж не вдалося заручитися підтримкою і визнанням з боку українських партій. Між гетьманським режимом та українськими соціалістами існували серйозні розходження в питаннях державного устрою, соціально-економічної політики тощо. Проте головною причиною негативного ставлення до гетьманату з боку українських політиків був антинаціональний, на думку останніх, характер режиму. Як московофільський, визначив гетьманський режим з'їзд УПСФ, що відбувся 10-12 травня¹⁸. В резолюціях, ухвалених V з'їздом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), який проходив 13-14 травня, вказувалось, що гетьманський переворот "має метою знищенння Української Державності і всіх здобутків революції"¹⁹. Подібною була позиція й інших українських політичних сил. 21 травня УПСФ, УДХП, Українська трудова партія, Українська партія соціалітів-самостійників, об'єднана Рада залізниць України та інші організації створили Український Національно-Державний Союз УНДС з метою "рятувати загрожену українську державність". 24 травня УНДС подав гетьману П. Скоропадському меморіал, у якому вказував, що "кабінет міністрів є неукраїнський по своєму складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не ввійшли представники українських політичних партій і українських громадських груп (українські діячі), які власне і творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів ввійшли російські кадети, октябрісти та взагалі представники тих не-українських груп, які завжди вороже ставились до українського руху і до української державності, поборювали її з усіх сил в ім'я "єдиної, неділімої Росії"²⁰.

Таким чином, вже з перших днів гетьманату намітилося різко негативне ставлення до нього з боку українських політичних сил. Останні розцінили здійснений російськими колами за австро-німецького сприяння переворот як замах на українську державність. Рішучий осуд українських соціалітів викликав і соціально-економічний курс гетьманського уряду, що лише поглибило їх розбіжності з новою владою. У такому вигляді розклад політичних симпатій та антипатій зберігався впродовж майже всього періоду існування гетьманського режиму.

Звинувачення у московофільстві, що лунали з опозиційного українського політичного табору, за логікою речей стосувалися в першу чергу самого гетьмана Скоропадського як верховного правителя країни. Гетьман подібні закиди пояснював найчастіше жадoboю влади її міністерських портфелів з боку його опонентів. У розмові 20 червня з директором Українського телеграфного агентства Д. Донцовим він саме цим пояснив поведінку українських соціалістичних партій.

При цьому П. Скоропадський заявив, що понад усе прагне збудувати Українську Державу, навіть коли це доводиться робити "на злість

українцям"²¹. Характерно, що якраз наступного дня він мав досить цікаву приватну розмову з міністром народної освіти, російським кадетом М. Василенком - людиною з його найближчого оточення, до якого український націоналіст за переконаннями Д. Донцов все-таки не належав. П. Скоропадський під час цієї розмови запитав М. Василенка, чи той вірить у самостійність України. Останній чесно відповів, що не вірить, оскільки кордон між Україною та Росією штучний, а зв'язки між обома країнами надто сильні, щоб їх можна було розірвати в одну мить. "Но мы должны действовать, как будто бы Украина была самостоятельным государством", - сказав гетьман. На це М. Василенко відповів, що він так і чинить²². Як писав потім Скоропадський у спогадах, за національними переконаннями М. Василенко був "вполне подходящим человеком"²³.

Як декларативні розуміли офіційні заяви гетьмана чимало сучасників. У розмовах з найближчим оточенням, довіреними людьми гетьман часто висловлював свою справжню позицію в національному питанні. Втім, його віра у відродження Росії, за умови її перебудови на принципах децентралізації, органічно поєднувалася з переконанням у необхідності повноцінного розвитку української мови, культури тощо. Близький до російських кіл, він, проте, не поділяв їх великородзинного шовінізму. Такий національно-політичний світогляд був вельми своєрідним, але разом із тим вельми рідкісним. Доба революційної радикалізації мас не сприяла поширенню компромісних політичних ідей. Як зазначав із подивом П. Скоропадський у своїх спогадах, "среди всех окружавших меня людей... было так мало лиц, которые в вопросе о том, как мыслить Украину, которую мы создали, мыслили бы ее так, как я"²⁴. Українські політичні кола в переважній більшості відстоювали ідею незалежної України, в той час як російське суспільство загалом займало ворожу щодо українства позицію. Переконаний федераліст, П. Скоропадський намагався, маневруючи між різними політичними силами, втілити в життя власний курс.

Рішення й дії гетьманського уряду українська опозиція часто оцінювала як ворожі національним інтересам України. Варто зазначити, що певні підстави для таких оцінок давав сам гетьман. Причиною цього було, звичайно, те, що Скоропадський як федераліст вкладав у поняття "національні інтереси" зовсім інший зміст, ніж його опоненти. Це, зокрема, засвідчили липневі події 1918 р., пов'язані зі справою таємного протоколу до Брестської мирної угоди.

Згідно з підписаним Австро-Угорщиною та Україною протоколом, з українських земель Австро-Угорщини - Галичини й Буковини - мав бути сплачений окремий коронний крам, що фактично означало б надання їм автономії. Укладення протоколу було неабияким здобутком української дипломатії на шляху до об'єднання всіх українських земель. Відень усіляко прагнув переглянути цю невигідну для нього домовленість. На початку липня 1918 р. австрійський уряд прийняв рішення аннулювати її, використавши як привід невиконання Україною деяких умов Брестської

угоди. Послу Австро-Угорщини в Києві графу Й. Форгачу було доручено порозумітись у цій справі з гетьманом П. Скоропадським. 4 і 6 липня граф Форгач був прийнятий гетьманом. Слід сказати, що П. Скоропадський взагалі досить скептично ставився до галичан, вважаючи їх культурно чужими "російським українцям"; особливо негативне ставлення у нього викликала "фанатична ненависть" галичан до Росії²⁵. Під час зустрічей з Форгачем гетьман висловив думку, що українці ніколи йому не пробачать і постійно дорікатимуть, якщо він дозволить без протесту зруйнувати велике національне досягнення цього протоколу. Проте гетьман тут же запевнив графа Форгача, що особисто він не лише проти національного відродження Галичини, але й вітає все, що перешкоджає таким тенденціям, оскільки галичани являють собою "дуже незручний елемент". П. Скоропадський заявив графу Форгачу, що офіційно він бере до відома заяву про анулювання таємного протоколу "з сумом", однак особисто цим дуже задоволений²⁶. 16 липня 1918 р. у Берліні протокол було анульовано. Ця операція відбувалась таємно, проте інформація про неї все ж потрапила до часописів і набула розголосу. Українські політичні партії, в тому числі й у Галичині, рішуче засудили анулювання протоколу, звинувачуючи гетьмана П. Скоропадського у зраді національної справи. Гетьман категорично запевнив представників українських партій у тому, що він непричетний до цього. Проте такий двозначний стан речей досить сильно пригноблював П. Скоропадського. Під час зустрічі з графом Форгачем 3 серпня гетьман гостро дорікав йому за розголошення Віднем таємниці і заявив, що його особиста позиція не змінилася, проте він прагне "врятувати свою репутацію" в очах національно свідомих українців²⁷.

Незабаром стався ще один інцидент, який викликав обурення українських кіл. 19 серпня у німецьких часописах з'явилося інтерв'ю прем'єр-міністра України Ф. Лизогуба, у якому той начебто заявив про наміри гетьманського уряду вступити у федерацію з Росією. Це трапилось під час візиту Ф. Лизогуба до Берліна²⁸. Вибухнув скандал. Ф. Лизогуб зробив спростування; інцидент було пояснено неточним перекладом його слів. Гетьман пояснив це як непорозуміння. 22 серпня у розмові з директором УТА Д. Донцом П. Скоропадський заявив, що він особисто був і залишається українським самостійником. "Не знаю, може колись зайде мова про якесь наше відношення до Росії, - сказав він при цьому, - але не тепер, а тоді, як свою культуру розів'ємо. Ця річ хіба наших дітей і внуків"²⁹. Проте пропозицію звільнити Ф. Лизогуба з посади прем'єр-міністра гетьман відхилив.

Ці події лише посилили негативне ставлення українських партій до гетьманату взагалі та до гетьмана П. Скоропадського зокрема. 19 серпня 1918 р. до Українського національно-державного союзу вступили Українська соціал-демократична робітнича партія та Українська партія соціалістів-революціонерів (центральної течії). Лише УДХП припинила своє членство в союзі. Це політичне об'єднання отримало тепер нову назву - Український національний союз (УНС), що підкреслювало

негативне ставлення українських партій до існуючої системи державності. Серед завдань, які ставив перед собою УНС, на першому місці стояло "утворення міцної самостійної Української Держави"³⁰.

Серед оцінок діяльності гетьмана П. Скоропадського з боку українських політиків превалювали здебільшого негативні. Для багатьох він залишався російським генералом і аристократом, що прагне відновлення "єдиної і неподільної" Росії. Деякі українські діячі сприймали П. Скоропадського як прихованого російського шовініста і ворога українства, інші - як політичного авантюриста. Подібні суб'єктивні оцінки часто робилися людьми, що не були особисто знайомі з гетьманом. Більш влучною, на нашу думку, є характеристика, яку дав йому один із найвидоміших українських воєначальників доби визвольних змагань Є. Коновалець: "На підставі моїх спостережень я прийшов до висновку, що П. Скоропадський - це людина чесна, але дуже слабовільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчиться української мови, бо від часу першої розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкresлював, що кермується він лише добром України й нарікав, що українці не хотять його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок"³¹.

Втім, наприкінці літа 1918 р. ставлення національної опозиції до гетьманату зазнало певних змін. Це було пов'язано з важливими подіями на міжнародній арені. Стала очевидною близька поразка центральних держав у Світовій війні. Українські політики побоювалися, що гетьман, позбавлений австро-німецької підтримки, а відтак і необхідності дотримуватися курсу незалежності України, відкрито перейде до політики об'єднання з Росією. Це змушувало українські кола замислитись над можливістю співпраці з гетьманським режимом, щоб попередити подібний розвиток подій. На початку вересня 1918 р. у меморандумі до урядів центральних держав УНС висловив пропозиції щодо своєї співпраці з гетьманом. Визнання українськими партіями гетьмана главою держави мало відбутися за умов поповнення уряду представниками УНС, скликання Українського Національного Конгресу тощо³². Проте П. Скоропадський, очевидно, не схилявся до такого варіанту подій. Під час свого офіційного візиту до Німеччини у вересні 1918 р. він намагався переконати вищі урядові й військові німецькі кола у доцільноті федерації України з Росією³³.

Політична криза, що охопила Україну в жовтні 1918 р., продемонструвала всю складність ситуації в країні. Центральні держави вже були не в змозі впливати на політичний курс гетьманського уряду, стоячи перед військовою катастрофою на фронті та загрозою внутрішньої дестабілізації. Україні самій належало тепер визначити своє майбутнє. В країні надзвичайно зросла активність російських політичних партій і організацій, що прагнули перетворити Україну на осередок відновлення "єдиної і неподільної" Росії. Українські кола, побоюючись, що гетьман П. Скоропадський відкрито відкине ідею української державності, намагалися тепер перейти до співпраці з гетьманом і домогтися таким чином створення нового національного уряду. Фактично, саме від позиції П. Скоропадського і залежав подальший хід подій.

Гетьман все ж пішов на переговори з Українським Національним Союзом. 5 жовтня він прийняв представників УНС В. Винниченка, А. Ніковського і Ф. Швеця, з якими обговорив можливості співпраці тощо. Ale насправді подібну перспективу П. Скоропадський розглядав, очевидно, як тактичний хід, що давав йому змогу уникнути відкритої конfrontації з українськими партіями і в той же час продовжувати реалізацію власного політичного курсу. 14 жовтня гетьман прийняв делегацію російського Союзу хліборобів, яка заявила, що самостійність України є тимчасовим явищем, і закликала гетьмана до проведення політики, спрямованої на об'єднання з Росією. П. Скоропадський погодився з делегатами, в свою чергу закликавши їх до терпіння³⁴. Коли наступного дня гетьмана відвідала делегація українських хліборобів-демократів, він, посилаючись на те, що Антанта відстоює необхідність відбудови "єдиної і неподільної" Росії, заявив про намір ввести до нового складу уряду "людей, не ворожих кацапам"³⁵. Втім, свій особистий погляд на ситуацію гетьман висловив 22 жовтня у приватній розмові з представником Добровольської російсько-білогвардійської армії полковником Неймірком: "Я русский человек и русский офицер. Силою обстановки мне приходится говорить и делать совершенно не то, что чувствую и хочу - это надо понимать... Я определенно смотрел и смотрю - и это знают мои близкие, настоящие русские люди, - что будущее Украины в России. Но Украина должна войти как равная с равной на условиях федерации. Прошло время командования из Петербурга - это мое глубокое убеждение. Самостоятельность была необходима как единственная оппозиция большевизму: надо было поднять национальное чувство..."³⁶

Політична криза завершилася формуванням 25 жовтня 1918 р. уряду нового складу, до якого увійшли і 5 представників УНС. Уряд знову очолив Ф. Лизогуб. 30 жовтня преса опублікувала його заяву про те, що новий склад Ради міністрів у царині зовнішньої та внутрішньої політики домагатиметься більш різкого виявлення національного обличчя Української держави, відстоюючи усіма силами самостійність та суверенність України. Створення коаліційного уряду було досить вдалим кроком з боку П. Скоропадського. Українські соціалістичні партії загалом у цей момент підтримали ідею співпраці з режимом; спроби окремих її лідерів організувати повстання проти гетьманату, користуючись ослабленням центральних держав, не знайшли підтримки. Між тим представники УНС отримали в уряді далеко не ключові міністерські портфелі й фактично не могли визначати політику Ради міністрів. Цікавий запис у своєму щоденнику зробив за кілька днів свідок цих подій, російський вчений В. Вернадський: "Нынешнее министерство подставное. Полтов (товариш міністра закордонних справ. - М. К.) говорил, что они будут его занимать мелочами. Политика сейчас у гетмана"³⁷.

Відтак П. Скоропадський приступив до активного проведення власного політичного курсу. З листопада відбулась його зустріч на ст. Сорохідово на Полтавщині з отаманом Всевеликого Війська Донського П. Красновим. У приватній бесіді вони обговорили сучасну політичну ситуацію і шляхи боротьби з більшовиками. "Вы, конечно, понимаете, - сказав гетьман отаману П. Краснову, - что я, флигель-

адъютант и генерал свиты Его Величества, не могу быть ширым украинцем и говорить о свободной Украине... Не может быть и речи о возвращении к империи и восстановлении императорской власти. Здесь, на Украине, мне пришлось выбирать - или самостийность, или большевизм, и я выбрал самостийность. И право, в этой самостийности ничего худого нет. Предоставьте народу жить так, как он хочет..."³⁸. Звичайно, цього разу під "самостійністю" гетьман мав на увазі широке самоуправління і перебудову Росії на принципах федерації. Головною проблемою, яку обговорювали П. Скоропадський і донський отаман під час зустрічі, було "установление более дружеских отношений, слияние отдельных частей разбившейся России, объединение для общей борьбы с большевизмом, борьбы для освобождения России"³⁹.

Зміст розмов П. Скоропадського з П. Красновим планувалось залишити у таємниці, проте якраз цього зробити не вдалося. У пресі з'явилися повідомлення про хід, цілі й завдання цієї зустрічі, що викликало неабияке занепокоєння серед українських партій. Гетьман знову був змушений вдавати із себе самостійника. 5 листопада, виступаючи перед українськими міністрами, П. Скоропадський заявив, що у всіх відносинах як з найближчими сусідами України, так і зо всіма іншими світовими державами він стоїть і стоятиме несхитно на ґрунті самостійної і незалежної Української Держави⁴⁰.

Проте ці заспокійливі заяви й декларації вже мало впливали на українських політиків. Прагнення П. Скоропадського використати український національний рух як підґрунтя для відновлення Російської держави ставало дедалі очевиднішим. Зустріч з отаманом П. Красновим свідчила вже про конкретні заходи в цьому напрямі. Активність російських організацій у країні продовжувала зростати. В середовищі УНС все це викликало рішучий протест. 9 листопада делегація УНС передала гетьманові П. Скоропадському меморандум з категоричною вимогою скликати незабаром Український Національний Конгрес. На цей час гетьман вже мав у своєму розпорядженні відомості про підготовку повстання проти режиму - сліди цієї змови вели до УНС.

Подальші події розгорталися блискавично. 11 листопада Німеччина капітулювала. Перша світова війна скінчилася. Перемога держав Антанти, до табору яких належала раніше царська Росія, здавалось, мала нарешті забезпечити необхідну підтримку для відродження останньої. В цих умовах гетьман вирішив нарешті вдатись до рішучих кроків. 13 листопада Рада міністрів більшістю голосів відхилила пропозицію скликати Український Національний Конгрес. Скоропадський із цим рішенням погодився⁴¹. Того ж вечора коаліційний уряд було розпущене. Реакція УНС була миттєвою - на таємному засіданні його представники обрали п'ятичленну Директорію для керівництва збройним повстанням проти гетьманату.

14 листопада 1918 р. з'явилася грамота гетьмана про федерацію України з майбутньою, небільшовицькою Росією. "Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави, - йшлося в

грамоті. Їй першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення великої Росії. Всягненні цієї мети лежить як запорука добробуту всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на місцях підставах національно-державної самобутності"⁴².

Таким чином, гетьман П. Скоропадський остаточно обрав курс, спрямований на побудову всеросійської федерації. 14 листопада було утворено новий уряд С. Гербеля, до складу якого увійшли представники російських партій та організацій. Щоправда, організованого УНС повстання, яке за кілька днів охопило практично всі терени України, це вже не зупинило. Директорія проголосила відновлення Української Народної Республіки. В Україні спалахнула громадянська війна.

Можна, звичайно, сперечатися про об'єктивні чи суб'єктивні причини видання гетьманом грамоти про федерацію. Проте незаперечним залишається той факт, що цей крок відображав його власні тогоджасні політичні переконання. "В грамоте я ясно высказал то, что давно хотел, но не мог раньше", - сказав гетьман у розмові 16 листопада з російським білогвардієцем В. Маркозовим⁴³. Бачення ж П. Скоропадським майбутнього України зводилося до концепції всеросійської федерації: "Россия может возродиться только на федеративных началах, а Украина может существовать только будучи равноправным членом федеративного государства"⁴⁴.

Втім, після проголошення грамоти про федерацію на Скоропадського чекало жорстоке розчарування. Гетьман сподівався отримати підтримку російських кіл, зокрема офіцерства, якому відводилася роль збройної опори режиму. Але в російському середовищі федеративний акт сприйняли як остаточну капітуляцію української державності. Значна частина російських політичних діячів вбачала "сепаратизм" навіть у гаслах федерації. Федеративний курс гетьмана не знайшов підтримки серед російських кіл, що прагнули до відновлення "єдиної і неподільної" Росії. Так, 14 листопада об'єднане засідання бюро Московського та Київського російських національних центрів у Києві одноголосно ухвалило, що будь-які відносини з "изменником гетманом" неприпустимі й аморальні⁴⁵. Водночас російські старшинські добровольчі дружини у Києві оголосили про своє підпорядкування генералу А. Денікіну, одному з лідерів антибільшовицьких сил на півдні Росії.

Звичайно, в тій боротьбі, що охопила Україну у листопаді-грудні 1918 р., гетьман поставав природнім союзником російських кіл. Проте все ж останні сприймали цей союз радше як вимушене явище. Очолене Директорією протигетьманське повстання упродовж кількох днів охопило всю Україну; гетьманську адміністрацію було знищено в переважній більшості повітових і губернських центрів. Вже наприкінці листопада війська Директорії УНР оточили Київ, становище якого стало досить загрозливим. Тож перед обличчям спільноти небезпеки було просто безглаздим з'ясовувати між собою стосунки. Російські старшинські добровольчі дружини в ході оборони Києва від республіканських військ підпорядковувалися військовим установам і штабам гетьманського уряду.

Гетьман усіляко намагався налагодити співпрацю різних політичних угруповань, що діяли під гаслами відновлення Росії. "Офіцери, казаки и

солдаты! - заявил він 16 листопада у наказі по армії Української Держави. - Настал грозный час, когда все честные и любящие свою Родину люди должны грудью стать на ее защиту. Теперь нет места национальным спорам и политической розни. Украина и Россия зовут всех на защиту их политического бытия. Мы должны спасти их или умереть с честью..."⁴⁶. Проте слід зазначити, що ситуація виявила цілковитий брак прихильників федералістської концепції серед російських політичних сил. П. Скоропадський залишився практично на самоті зі своєю федералістською програмою - його найближче оточення також загалом поділяло ідеї "єдиної і неподільної" Росії. Призначенні ним воєначальники налагодили координацію дій всіх збройних загонів і відділів у Києві, але при цьому вони також дистанціювалися від федералістського курсу гетьмана взагалі та від його особи зокрема. П. Скоропадський фактично втрачав можливість впливати на події.

Існуючий стан речей справляв гнітюче враження на гетьмана. Особливе занепокоєння у нього викликало відкрите цікавлення українства, до якого перейшли російські партії та організації після появи федераційної грамоти. "Я неоднократно некоторым влиятельным лицам указывал на всю ошибочность такого поведения, просил прекратить эти нападки. Но ничего не помогало, - згадував Скоропадський. - Все они считали, что украинство вообще не существует, что это кучка лишь подкупленных немцами людей. Раз немцы ослабели, больше незачем считаться и с украинцами"⁴⁷. Справді, гетьман вже нічим не міг зарадити сплеску російського шовінізму серед тих політичних кіл, на підтримку яких він розраховував. Ідеї федерації серед них популярністю не користувалися. Досить цікаву розмову мав Скоропадський 24 листопада з австрійським послом князем Фюрстенбергом. Гетьман заявив князю, що він був би щасливий залишити політичну арену своїм противникам, але думка, що країна тоді порине у вир анархії, примушує його залишитися біля керма влади; до того ж він хоче бути вірним проголошеним ним принципам. Фюрстенберг відповів, що російський централізм ставатиме сильнішим з наближенням сил держав Антанти. П. Скоропадський висловив надію, що політики з подібними поглядами не вирішуватимуть долю Росії. Він запевнив Фюрстенберга, що останнім часом ідея федерації набула поширення в політичних колах. Визнавши, що такі люди, як граф Ф. Келлер, призначений ним на посаду головнокомандуючого всіма збройними силами на теренах України, виявили себе відвертими російськими шовіністами, гетьман висловив надію, що їх дії не матимуть фатальних наслідків⁴⁸.

Таким чином, П. Скоропадський фактично зізнався у власній неспроможності контролювати ситуацію. Слід сказати, що графа Келлера все ж довелося 26 листопада усунути з посади. Передаючи свої обов'язки новому воєначальнику, Ф. Келлер наказом по військах повідомив, що залишає посаду, оскільки може "приложить свои силы и положить свою голову только для создания великой нераздельной единой России, а не для отделения от России Федеративного государства"⁴⁹. Втім, гонінь на українство усунення Ф. Келлера не припинило. Гетьману не залишалося нічого іншого, як лише засуджувати найбільш кричущі факти.

Характерно, що українські партії сприйняли федераційну грамоту як зраду П. Скоропадського ідеям української державності. Цей крок

гетьмана українські політики розцінили і як остаточний доказ його особистої жадоби до влади, політичного авантюризму тощо. Його припинили підтримувати навіть найпоміркованіші, праві українські діячі. Так, відомий український політичний і громадський діяч Є. Чикаленко писав згодом: "Скоропадського я вважаю і нерозумним, і нерозважливим політично і не щирим, а тільки сміливим і рискованим. Його гетьманування було повне безглаздя, широї відданості поміщицько-добровольческим аспіраціям... Ви знаєте, що я був рішучим ворогом повстання проти нього, я все сподівався, що може він набере розуму і хоч в особистих інтересах стане українцем, але коли почалося повстання, я упевнився, що він просто шарлатан, який хапався за все, аби вдергатися на висоті..."⁵⁰ Подібні характеристики гетьмана містились і в офіційних відозвах Директорії вже з перших днів повстання. В універсалі "До народу України" від 14 листопада 1918 р. член Директорії і Головний отаман військ УНР С. Петлюра закликав всіх українських вояків "боротися за державну самостійність України, проти зрадника, бувшого царського наймита, генерала Скоропадського, самочинно собі присвоївшого право гетьмана України". П. Скоропадський оголосив поза законом; всім мешканцям України заборонялося "допомагати кровопійцеві генералові Скоропадському в тіканню, подавати йому споживання і захисток"⁵¹. У відозві Директорії УНР, що з'явилася на вулицях Києва 15 листопада, повідомлялося: "Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійності Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції і на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неподільну Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче і до останнього чоловіка в оборону свого життя ... Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народної влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним..."⁵²

У вирі розбурханих політичних пристрастей ворогуючі сторони не дотримувалися виважених оцінок. П. Скоропадський і його уряд у своїх заявах трактували протигетьманське повстання як результат більшовицької змови і авантюри купки українських політиків, яким відмовлялося в будь-якій ідейності тощо. Обидві сторони виголошували взаємні звинувачення з безкомпромісністю і переконаністю у власній правоті.

Як відомо, облога Києва завершилася перемогою республіканських військ. Зламавши опір нечисленних старшинських добровольчих дружин, війська Директорії УНР здобули 14 грудня 1918 р. Київ. Останні оборонці міста потрапили до полону або ж були змушені переховуватися. Таким чином, внаслідок очоленого національно-демократичними силами збройного повстання гетьманат було повалено. Скоропадському вдалося таємно, разом з німецькими частинами, що евакуювалися з України, вийхати до Німеччини. Тут розпочався новий, еміграційний період його життя...

Історики, як вже зазначалося, дають різні оцінки добі правління П. Скоропадського. Безумовно, цей період позначений здобутками й

прорахунками, успіхами й невдачами. Всі вони тісно пов'язані з особою самого гетьмана. Саме ця людина упродовж близько семи місяців очолювала Українську Державу і визначала основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики уряду України. Звичайно, гетьман значною мірою залежав від центральних держав, зважаючи на їх позицію в тому чи іншому питанні, проте на його рішеннях і діях не могли не позначитися і власні політичні переконання.

Найважливішим питанням, висунутим перед українським народом буревійними подіями 1917-1921 рр., було створення національної держави. Саме у цьому вбачала своє завдання переважна більшість тогочасних українських політиків. Тож, саме від ставлення П. Скоропадського до ідеї української державності й залежала підтримка його режиму українськими національно-демократичними силами. Попри всі наявні розходження в соціально-економічних питаннях, співпраця українських партій з гетьманом була цілком реальною - за умови готовності останнього захищати державну незалежність України.

Але обидві сторони, як виявилося, мали різні погляди з цього при-воду. Людина, що прийшла до влади в Україні наприкінці квітня 1918 р., мала виразний федералістський світогляд, притаманний представникам російського правлячого істеблішменту. П. Скоропадський справді був людиною російської культури. Усвідомлюючи свій зв'язок з Україною, він все ж мислив категоріями російської державності. Незважаючи на продиктовані прагматичними міркуваннями спроби гетьмана приховати свої справжні погляди, це досить чітко відчувалося багатьма сучасниками. Поза всяким сумнівом, політичний крок гетьмана П. Скоропадського у листопаді 1918 р. відповідав його власним переконанням. Саме у всеросійській федерації, до складу якої мала увійти й Україна, він вбачав порятунок Росії й України від більшовизму, запоруку їх державного буття.

Проте події 1918 р. засвідчили кризу федералістської ідеї, яка не знайшла підтримки ні серед українських, ні серед російських кіл.

Протигетьманське повстання стало логічною відповіддю національно-демократичних сил на промосковський курс гетьманського режиму, який дедалі більше набував ознак розриву з українською державністю. Разом із тим воно зновий раз засвідчило нерозривний зв'язок українського національно-визвольного руху з ідеєю державної незалежності.

Наслідки власних політичних рішень дорого коштували П. Скоропадському: оголошений поза законом, розчарований в людях і політиці, майже однаково чужий всім політичним силам і залишений ними напризволяще разом зі своїми федералістськими переконаннями, він був змушений шукати притулку за кордоном. Тож до подій величезної ваги, що поклали край семимісячному гетьманському правлінню, додається ще й особиста драма людини, яка весь цей час перебувала на верхівці влади в країні.

¹ Див.: Винниченко В. Відродження нації.- Т.3. - К., Віденський, 1920; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 років. - Т. 3. - Прага, 1921; Шаповал М. Велика революція й українська визвольна програма. - Прага, 1927; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. - Т. 1. - Прага, 1942; Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (Про що "історія мовчить"). - Львів, 1994 та ін.

² Див.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. - Т. 2. - Ужгород, 1930; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. - К., 1994; Полонська-Василенко Н. Історія України. - Т. 2. - К., 1995; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (історично-генетичний аналіз). - К., 1995.

³ За велич нації: У двадцяті роковини відновлення Української гетьманської держави. - Львів, 1938; Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців. - Торонто, Онтаріо, 1940; Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського: В. Винниченко та М. Шаповал по допомозу до Москви - до Леніна. - Хутір діда Петра, 1973; Гирський Д. Дивні спроби виправдування антидержавної політики. Відгук на фальсифікації соціалістів з табору УНР. - Торонто, 1973; Відновлення Української держави 1918 року. - Детройт, 1979; За всенаціональну єдність у 110 Річчя народження гетьмана Павла, у 65-річчя відновлення гетьманства. Зустріч з гетьманівною Оленою 12 квітня 1980 р. - Торонто, 1983.

⁴ Доленга С. Скоропадщина. - Варшава, 1934; Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. - Саскатун, Саскачеван, 1938; Феденко П. Влада П. Скоропадського (П'ятдесяті роковини перевороту в Україні). - Лондон, Мюнхен, 1968.

⁵ Київська мысль. - 1918 - №65.

⁶ Скоропадський П. Спогади. - К., Філадельфія, 1995; Мемуари П. Скоропадського є надзвичайно цінним джерелом. Написані протягом січня-травня 1919 р., практично відразу ж "по гарячих слідах" подій 1917-1918 рр., вони безпосередньо відображають тогочасний політичний світогляд П. Скоропадського. На еміграції діяльність П. Скоропадського набула більш українського відтінку, проте він нескористався можливістю відповідним чином відредагувати свої спогади, які тривалий час (до 1995 р.) залишались неопублікованими в повному вигляді.

⁷ Там само. - С. 267.

⁸ Там само. - С. 51.

⁹ Там само. - С. 54.

¹⁰ Там само. - С. 51.

¹¹ Там само. - С. 50.

¹² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. - Т. 3. - Прага, 1921. - С. 143.

¹³ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. - Т. 2. - С. 56.

¹⁴ Винниченко В. Відродження нації. - Т. 3. - К., Віденський, 1920. - С. 52.

¹⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). - Мюнхен, 1969. - С. 251.

¹⁶ Див., наприклад: Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая - 19 октября 1918 г.): Воспоминания. - Москва, 1995. - С. 53; Мякотин В. Из недалекого прошлого//Революция на Украине по мемуарам белых. - М., 1930. - С. 222-223 та ін.

¹⁷ Лукомский А. Противосоветские организации на Украине и начало гетманства//Революция на Украине... - С. 201-202.

¹⁸ Христюк П. Вказ. праця. - Т. 3. - С. 144.

¹⁹ Там само. - С. 18.

²⁰ Там само. - С. 63.

- 21 Донцов Д. Рік 1918. Київ. - Торонто, Онтаріо, 1954. - С. 23.
 22 Вернадский В. Дневники 1917-1921. - Т. 1. - К., 1994. - С. 109.
 23 Скоропадський П. Вказ. праця. - С. 166.
 24 Там само. - С. 47.
 25 Там само. - С. 52-53.
 26 Несук М. Драма вибору. Відносини України з центральними державами у 1917-1918 рр. - К., 1999. - С. 180-181. В той же час відомий історик і учасник цих подій Д. Дорошенко стверджує, всупереч документальним даним, що "ні про яке добровільне зречення з боку пана Гетьмана не було й мови" (Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української держави в 1918 році//Хліборобська Україна. - Кн. 2. - Зб. II, III, IV. - Віденський, 1920-1921. - С. 52).
 27 Несук М. Вказ. праця. - С. 191.
 28 Винниченко В. Вказ. праця. - С. 75.
 29 Донцов Д. Вказ. праця. - С. 58-59.
 30 Христюк П. Вказ. праця. - С. 87.
 31 Коновалець Є. Причинки до історії української революції//Історія Січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. - К., 1992. - С. 296.
 32 Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. - К., 1994. - С. 155.
 33 Скоропадський П. Вказ. праця. - С. 51.
 34 Деникин А. Гетманство и Директория на Украине//Революция на Украине... - С. 152.
 35 Донцов Д. Вказ. праця. - С. 78.
 36 Деникин А. Вказ. праця. - С. 143.
 37 Вернадский В. Вказ. праця. - С. 124.
 38 Краснов П. Всевеликое Войско Донское//Белое дело. Дон и Добровольческая армия. - М., 1992. - С. 79-80.
 39 Там само. - С. 80.
 40 Деникин А. Вказ. праця. - С. 165.
 41 Скоропадський П. Вказ. праця. - С. 305.
 42 Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. - Т. 2. - С. 414-415.
 43 Деникин А. Вказ праця. - С. 170.
 44 Скоропадський П. Вказ. праця. - С. 307.
 45 Деникин А. Вказ. праця. - С. 164.
 46 Київська мысль. - 1918. - №217.
 47 Скоропадський І. Вказ. праця. - С. 168-169.
 48 Деникин А. Вказ. праця. - С. 171; Центральний Державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. - Ф. 1074. - Оп. 1. - Спр. 10. - Арк. 11, 11 зв.
 49 Феденко П. Влада П. Скоропадського (П'ятдесяті роковини перевороту в Україні). - Лондон, Мюнхен, 1968. - С. 28.
 50 Христюк П. Вказ. праця. - С. 133.
 51 Там само. - С. 131-132.

